

PROBLEMI POVEZANI UZ POVRATAK IZBJEGLICA I RASELJENIH OSOBA

Ines Varšek

UDK: 325.254(497.5) 314.745.22(497.5)
325.254(497.6) 314.745.22(497.6)

Studentski rad
Primljeno: 1.III.1999.
Prihvaćeno: 3. IV. 1999.

Sažetak

Rat ne donosi samo stradanja i razaranja već i brojne probleme koji nastaju kao njegova posljedica. Iz ratom zahvaćenih područja Hrvatske, kao i Bosne i Hercegovine, pojavili su se masovni valovi izbjeglica i raseljenika. Na temelju podataka koje su ovi ljudi pružili, Mesić i suradnici pokušali su razviti sofisticiranu tipologiju izbjeglica i raseljenih osoba. Sociopsihološki elementi takve tipologije omogućuju razlikovanje ljudi prema ratnom iskustvu i pogledima na povratak. Istraživanja Mesića i suradnika, kao i ostala istraživanja, pokazuju da povratak izbjeglica i raseljenika ovisi o dobi, obrazovanju, zanimanju, mjestu stanovanja i drugom. Usporedbom s realnom slikom povratka ovi se podaci poklapaju, jer se upravo u manjem broju vraćaju, npr., mlađi ljudi, obrazovaniji, oni koji žive u gradovima i slično. Takvim su ljudima, osim materijalne podrške, potrebne i sociopsihološke smjernice.

Ključne riječi: rat, izbjeglice, raseljenici, povratak, materijalna i sociopsihološka pomoć.

Uvod

Promatrajući trenutačnu socijalnu i političku situaciju, vidimo da se mnogi prognanici ne žele vratiti svojim domovima. Proučavajući intervjue s hrvatskim i bosansko-hercegovačkim prognanicima i izbjeglicama, kao i sadržaje mnogih istraživanja, pronalazimo razloge zbog kojih se oni ne vraćaju. Čini se kako ti razlozi ovise i o kvaliteti njihova dosadašnjeg življenja u progonstvu (mnogi su se integrirali u novu okolinu, pa se ne žele vratiti).

U ljeto 1991., čim su se pojavili prvi masovniji valovi hrvatskih izbjeglica i prognanika, stručnjaci raznih područja (sociologija, psihologija, medicina, socijalni rad) angažirali su se u raznim istraživačkim projektima oko rastuće izbjegličko-prognaničke drame.

Autorica je apsolvant psihologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Iako željni interdisciplinarnog longitudinalnog pristupa, nailazili su na poteškoće u pronalaženju materijalnih sredstava i podrške. Usprkos problemima, ipak su objavljene knjige, organizirane ljetne škole, nastala su dobrotvorna udruženja, napisani priručnici. No, očito je da Vlada nije svojim odlukama olakšala mukotrpan rad brojnih stručnjaka, studenata. Danas, osam godina poslije, javili su se problemi oko povratka izbjeglica i raseljenika. Brojni novinari kritiziraju Vladu Hrvatske, jer smatraju da naše dužnosnike ne zanima "mali čovjek", a EU jer želi što prije povratnike i financijske obveze prepustiti Hrvatskoj.

Promatrajući današnju situaciju u Hrvatskoj i već poznate poteškoće oko povratka, možemo na osnovu prikupljenih istraživanja izložiti sociopsihološke aspekte problema - zašto se pojedini ljudi ne vraćaju.

Povijesni i terminološki aspekt izbjeglištva i prognaništva

Sa sociološkog motrišta, izbjeglištvo i prognaništvo su oblici migracijskog kretanja koji imaju svoju dugu povijest u sukobima, kako između kulturno različitih, tako i unutar srodnih, ljudskih skupina (Mesić, 1992.:2).

Već u *Starom zavjetu* možemo pronaći svjedočanstva prognanika, kao što je i tijekom Drugoga svjetskog rata došlo do premještanja pučanstva u ogromnim razmjerima. Nakon rata Europa se suočila s problemom izbjeglica. (Mnogi od onih koji se do 1951. nisu željeli vratiti, uglavnom su se naselili u SAD-u, Australiji, Izraelu.) I lokalni ratovi, kao što je primjerice onaj između izraelske države i Arapa, uzrokuju pojavu izbjeglištva. Početkom osamdesetih, azilantska kriza potresla je Europu i Sjevernu Ameriku. Budući da je davanje azila u nadležnosti svake države, ono više ili manje ovisi o vanjskoj politici dotične zemlje. Prema tome, bilo je potrebno razviti precizniju tipologiju izbjeglica; na primjer, izbjeglice iz Salvadora su teže dobivale azil u SAD-u od, npr., Židova, iako su oni, s obzirom na indeks opasnosti koji se kombinira s vjerojatnošću te opasnosti spadali u izbjeglice "visokog" stupnja (Mesić, 1996).

Poslije Drugoga svjetskog rata počela se razvijati terminologija vezana uz migracije. Tako, primjerice, one osobe koje su preživjele razna raseljavanja označavaju se kao raseljene osobe (*displaced persons*). *Displaced persons*, umjesto *expellees*, označava terminom prognanika koji je prihvaćen, iako ne potpuno korektno, u javnoj politici. Drugim rječima, engleskim terminom *displaced persons* mogu se označiti sve unutarnje izbjeglice (kao i raseljenici općenito), ali ne u posebnom značenju prognanika.

U literaturi uočavamo i termin za osobe čije je obitelji, a ujedno i njihovu povijest, "izbrisao" rat - to su iskorijenjene osobe (*uprooted*).

Migracijska kretanja se mogu općenito podijeliti na dobrovoljna i nedobrovoljna. Iako se smatra da iza svake migracije stoji neki razlog ili motiv za napuštanjem dotadašnjeg boravišta, važno je ustvrditi do koje mjere migranti slobodno donose odluku o odlasku. Nedobrovoljne migracije mogu biti iznuđene (*impelled*) ili prisilne (*forced*). Kod iznuđenih migracija migranti imaju mogućnost odlučivanja o odlasku, one se najčešće javljaju kao bijeg (*flight*) pučanstva kome prijete stradanja i progoni, dok su kod drugoga slučaja migranti samo pasivni objekti. U literaturi se razlikuju emigranti (*émigrés*), koji traže privremeni azil, od izbjeglica (*refugees*) čija je namjera

da se trajno nasele. Širi pojam izbjeglica predstavlja ih i kao nedobrovoljne migrante, gdje spadaju i raseljenici i tražitelji azila neovisno o tome je li on privremen ili trajan. Ovom nizu u terminima treba pridodati i to da oni koji su stvarno prognani, deportirani ili zarobljeni, ne žele biti izjednačeni s izbjeglicama, jer se ovaj termin, pak, u hrvatskom jeziku izvodi iz pojma bijega, a ne traženja utočišta kao u engleskom *refuge*, a prognanici nisu bježali već su baš prognani (Mesić, 1992.).

Kako bi mogla lakše odrediti prava i olakšice civilnih stradalnika Domovinskog rata i obitelji poginulih civila, Vlada Hrvatske razlikuje prognanike i izbjeglice. Prognanik je osoba koja je s ratom ugroženog područja Republike Hrvatske samostalno ili organizirano, a na osnovi procjene MUP-a ili zapovjednika HV-a, napustila mjesto prebivališta, da bi izbjegla neposrednu opasnost po život pred agresijom i drugim oružanim akcijama, a utočište nalazi u privremenom boravištu na teritoriju svoje države, Republike Hrvatske (**Vodič, 1995.:119).

Izbjeglica je osoba koja je primorana napustiti mjesto prebivališta, ali utočište ne nalazi u svojoj državi, već u inozemstvu (**Vodič, 1995.:119).

Očito je da su svi ovi ljudi, čiji su životi bili ugroženi, doživjeli razne tjelesne i psihičke povrede i to upravo zbog velikosrpske politike "etničkog čišćenja". Hrvatska je jugoslavensku politiku "etničkog čišćenja", tj. raznih oblika terorizma nad nesrpskim stanovništvom, donedavnim susjedima, rođacima, platila krvlju. Rezultat su ogromni ljudski gubici, razrušene kuće, gradovi, brojne izbjeglice i prognanici. Bila su potrebna mnoga potresna svjedočanstva, pisani izvještaji, članci, knjige, kako bi svijet shvatio da se ne radi o građanskom i etničkom ratu, nego o obrambenom i oslobodilačkom ratu, s jedne, a s druge strane, o pljačkaškom i šovinističkom. Danas možemo na temelju literature, brojnih istraživanja, vlastitog iskustva, svim tim stradalnicima Domovinskog rata pružiti dobro organiziranu materijalnu i sociopsihološku pomoć.

Kako bi se olakšalo organiziranje takve pomoći, Mesić razlikuje nekoliko tipova hrvatskih i bosansko-hercegovačkih izbjeglica i raseljenih osoba:

- **ANTICIPIRAJUĆE IZBJEGLICE / RASELJENICI** – su oni ljudi koji su bili upozoreni ili su predosjetili opasnosti pred mogućim ratom. Radi se, naime, o ljudima koji su u većini bili pripadnici viših društvenih slojeva, te su imali alternativno boravište u neokupiranom dijelu Hrvatske (vikendica, rođaci) ili su pak uspjeli zamijeniti kuću ili stan. Negativan stav prema ovom tipu izbjeglica naročito imaju izbjeglice koje su prošle teška iskustva. Ovaj stav potvrđuju brojna istraživanja, premda je anticipirajući tip izbjeglica i raseljenika najteže bio dostupan istraživačima. U ovaj su tip raseljenika i izbjeglica rjeđe spadali Bošnjaci-Muslimani i Hrvati, jer nakon hrvatsko-muslimanskih sukoba, u BiH je bilo malo sigurnih područja. Ova skupina, također, obuhvaća osobe i njihove obitelji koje su otkazale lojalnost hrvatskim odnosno bosanskim vlastima.
- **POLUIZBJEGLICE / POLURASELJENICI** – su osobe koje su dom napustile bez prisile. Razlikujemo nekoliko podtipova:
 - a) osobe koje su napuštali domove skupno i dobrovoljno, ali su ipak bili zastrašivani od strane sunarodnjaka. Češće su dolazili iz donjih društvenih slojeva. Koristili su se neažurnim dokumentima. Primjerice, osobe su imale trajni smještaj u sigurnim područjima Hrvatske, a bile su prijavljene na starim prebivalištima

koja su bila zahvaćena ratom. Jednostavno rečeno, ove osobe su sebi statusom izbjeglica privremeno poboljšale egzistencijalne uvijete života. Psihološki gledano takve "lažne izbjeglice" ne bi se smjelo osuđivati, jer se ipak i ovdje radi o nekoj vrsti ugroženosti. No, sociološke posmatrano, ovakve izbjeglice su zauzimale inače ograničena mjesta koje nisu mogle dobiti prave izbjeglice. "Etničko čišćenje" u Hrvatskoj i BiH dovelo je, međutim, do prikriivanja ratnih zločinaca pod krinikom lažnih izbjeglica, što je bez daljnjeg za svaku osudu.

b) sve osobe koje se nisu mogle vratiti u mjesto starog prebivališta, čiji su članovi uže obitelji, također, bili izbjeglice/raseljenici. Ove su osobe često ostajale bez posla, a nisu imale svoj dom u koji bi se mogle vratiti. Radi se, u stvari, o situaciji stvarnih izbjeglica.

- IZNUĐENE IZBJEGLICE / RASELJENICI – u ovu skupinu ljudi spadaju one osobe koje su doživjele najrazličitije vidove pritisaka, prijetnji i šikaniranja. Osim nesrpskoga stanovništva tu nalazimo i pojedine Srbe koji nisu željeli sudjelovati ili su pružali otpor "etničkom čišćenju". U ovoj skupini najviše izbjeglica je bilo u početku rata u Hrvatskoj i BiH, a kasnije su takve izbjeglice dolazile uglavnom iz mjesta u kojima Srbi imaju izrazitu većinu, npr., iz Banja Luke. Ne smijemo ignorirati upozoravajuće članke iz novina koji nas izvještavaju o srpskim izbjeglicama, iako sve u manjem broju, koje zbog pritisaka napuštaju Hrvatsku. Također, usporen povratak Srba u pojedina područja Hrvatske pokazuje da su psihološke i sociološke posljedice rata duboko urezane u hrvatskom narodu.
- RATNE IZBJEGLICE / RASELJENICI – opći pojam ratnih izbjeglica obuhvaća one osobe koje dolaze iz ratom zahvaćenog područja, uži smisao ovog tipa izbjeglica obuhvaća one osobe čiji je integritet bio ugrožen neposredno prije rata, za njegovo vrijeme, a time i nakon smirivanja vojnih sukoba. Razlikuju se:
 1. Ratne izbjeglice prvoga reda – to su one osobe koje su napustile svoje domove zbog ratnih razaranja, bile su izložene oružanim sukobima zaraćenih strana (npr. Vukovar). Radi se najčešće o civilnom stanovništvu za koje su, u nekim slučajevima, lokalne vlasti organizirale evakuaciju. Sociološki i psihološki gledano, kod ovog tipa izbjeglica materijalna odricanja (razrušene kuće) i strah od granatiranja, bombardiranja mnogo je veći nego kod već spomenutih tipova izbjeglica.
 2. Ratne izbjeglice drugoga reda – su vojni dezerteri i bjegunci pred vojnom regrutacijom. U razloge dezerterstva i bijega ulaze: neslaganje s ciljevima rata (otpor nesrpskih naroda srpskom modelu "jugoslavenstva"), ne pristajanje da se ugroze životi bez obzira na ciljeve rata koji vodi pripadajuća strana, moralno ili vjersko neprihvatanje upotrebe oružja. Posebnu podskupinu izbjeglica ovoga tipa čine Srbi iz Srbije i Crne Gore, kao i Hrvati izbjegli iz neokupiranih područja Hrvatske; iako nisu izgubili svoje domove, oni su prebjegli u mnoge europske zemlje.
- PROGNETICI – su osobe koje su prognane iz svojih domova kako ne bi bile izložene otvorenim opasnostima po život. One se u pravilu javljaju u kasnijim fazama izbjegličke drame, čime se razlikuju od iznuđenih izbjeglica.

- BIVŠI ZATOČENICI PROGNAJNICI – zatočeništvo u logorima, zatvorima, prisilnim bodelima ili čak u vlastitim domovima i mjestima ostavlja trajne psihičke i fizičke posljedice. Promatrači Europske zajednice, Međunarodni crveni križ, kao i neke druge organizacije, izvijestili su javnost da su sve “zaraćene strane” u BiH organizirale neke vrste koncentracijskih logora. To pokazuje da je usprkos svim nastojanjima međunarodne zajednice najbolja zaštita ona koja je u vlastitim rukama, kako ističe prof. dr. Mirjana Krizmanić. Zatočenik, za razliku od bilo kojega drugoga tipa izbjeglica, ima najteža izbjeglička iskustva. Zatočeništvo je u stvari posljedica nepredvidivih situacija u kojima neprijatelj zarobljava određen broj osoba. Glavna svrha zarobljavanja je dobivanje ljudi koji će biti zamijenjeni za vlastite zarobljene borbe ili civile. Nadalje, zarobljavanje služi i za pribavljanje informacija o protivničkim borbenim jedinicama, planovima ili ratnoj opremi. Prema M. Krizmanić, zatočeništvo predstavlja stres koji ostavlja negativne posljedice na kompletnu ličnost pojedinca. To potvrđuju stalno prisutni primjeri pokušaja ali i uspjelih suicida.
- Silovane žene, ali i djeca i muškarci, spadaju u posebnu podskupinu ovoga tipa izbjeglištva. Psihološke i sociološke posljedice ovakvog traumatološkog iskustva vrlo su duboke i bolne.

Pitanje povratka

Teško je realno raspravljati o razlozima zbog kojih se izbjeglice/raseljenici ne vraćaju ukoliko se ne provedu anketna ispitivanja, intervjui, analiza dinamike povratka. Brojne usložene situacije koje su prognajnici pretrpjeli, ostavile su duboke ožiljke, a njihova ponovno doticanja, prisjećanja, iznova su mukotrpa i teška. No, isključivo na temelju njihova iskustva i, naravno, spremnosti na suradnju, ovisi koliko ćemo dobro razumjeti probleme vezane uz povratak. Istraživanje Mesića i suradnika, tijekom druge polovice 1993. i prve polovice 1994. godine, uvelike je olakšalo razumijevanje ovog pitanja. Mnoge informacije o problemu povratka pružile su i brojne ljetne psihologijske škole koje su se bavile kvalitetom življenja prognajnika. Angažiranje pojedinih stručnjaka u okviru dobrotvornog udruženja “Dobrobit” omogućilo je uvid kako u sociopsihološki elemenat povratka, tako i u zdravstveni i emotivni. Na temelju navedenih istraživanja i prikupljenih podataka, možemo saznati što izbjeglice/raseljenici očekuju pri povratku, i od povratka, a što u stvari dobivaju.

Već spomenuto istraživanje Mesića i suradnika uglavnom se bazira na istraživanju istog autora iz 1992. godine na manjem i ograničenijem uzorku, ali sličnom metodologijom, što omogućuje usporedbu rezultata. Anketno ispitivanje obuhvaća dvije glavne skupine ispitanika – hrvatske raseljenike i bosansko-hercegovačke izbjeglice u Hrvatskoj, te njihove dvije podskupine – hrvatske i bosansko-hercegovačke izbjeglice u Mađarskoj i Njemačkoj. Ukupno je anketirano 1248 ispitanika, od toga 42,9% muškaraca i 57,1% žena. Najveći postotak ispitanika (41%) bili su starosti između 31. i 50. godine, prevladavala je niža obrazovna razina.

Ispitanike se razlikovalo i prema sljedećim obilježjima: zanimanju (najviše je radnika i domaćica), naselju (većina anketiranih boravila je na selu), posjedovanju zemlje, razdvajanju od doma (1991. je većina napustila svoje domove), smještaju (70,5% je

imalo organizirani smještaj), nacionalnom identitetu (70,1% su bili Hrvati), vjeri (67,1% su bili katolici) i drugo.

Ankete su bile prilagođene pojedinom uzorku. Primjerice, u upitniku za bosansko-hercegovačke izbjeglice konstruirana je skala stavova glede budućnosti Bosne i Hercegovine, a u upitniku za hrvatske raseljenike i izbjeglice - skala stavova o pitanju budućeg položaja Srba u Hrvatskoj.

Analizom rezultata anketnog ispitivanja i istraživanja iz 1992. godine, dobivamo podatke koji omogućavaju da lakše uočimo razloge zbog kojih se izbjeglice i raseljenici sporo vraćaju ili uopće ne vraćaju.

Predizbjegličko iskustvo ostavlja trajne psihičke posljedice, i utječe i na odluku o povratku pojedinca. Anketa i započinje skupljanjem podataka o razlozima izbjeglištva. Podaci pokazuju da je vjerojatno svaki deseti odrasli bosansko-hercegovački i nešto rijeđe hrvatski izbjeglica prošao kroz neki od koncentracijskih logora ili zatvora. Upravo ti bivši zatočnici imaju najgora predizbjeglička iskustva. Razumljivo je da se u ovoj skupini našlo dvostruko više psihički slomljenih osoba, nego u skupini koja je u izbjeglištvo otišla prije stvarnih opasnosti ili zbog manje traumatičnih razloga. Osim toga, oslobađanje, vraćanje u obitelj i društvenu zajednicu često nije ni jednostavno niti lagano, kako za tog pojedinca, tako i za njegovu obitelj. Mnogi oslobođeni zarobljenici imaju određenih poteškoća oko nastavka svakodnevnog života. Ne samo da je došlo do promjene u doživljavanju i ponašanju samih oslobođenih logoraša, već se i njihova okolina promijenila. Naime, logoraš koji je uspješno preživio zatočeništvo, koristio je neke mehanizme obrane koje nakon oslobađanja nije izbrisao i zaboravio, kao niti mučne i bolne doživljaje samog zatočeništva. Nadalje, logoraši nisu održavali stalnu vezu sa svojom okolinom (obitelji, prijateljima itd.); očekivanja logoraša koji se vratio na slobodu nisu se odmah ispunila. Osim toga, svaki rat donosi brze promjene u ljudima, u rodnim mjestima. Brojne obitelji bile su pogođene smrću nekog od članova uže porodice, a i danas postoje oni koji ne znaju za sudbinu pojedinih članova svoje obitelji. Težinu stradanja neke izbjegličke obitelji povećavaju i ranjeni članovi, od kojih su neki postali lakši ili teži invalidi.

Socijalno-psihološka ispitivanja, kao i ovo, nailaze često na čvrsti zid šutnje ili nepotpune komunikacije. Teško je dobiti valjane podatke od ljudi koji su doživjeli neku ratnu traumu; zbog tradicionalističkih razloga ne osjećaju potrebu da pred nepoznatim, iako stručnim ljudima, racionaliziraju svoja predizbjeglička iskustva. Nisu navikli tražiti pomoć psihologa pri rješavanju osobnog problema, i zato bi, možda, bilo bolje da se kod takvih "osjetljivih" istraživanja provede određen dio vremena s ispitanikom. Na taj način bi se razvilo povjerenje prema istraživaču, a dobiveni podaci bi zasigurno bili potpuniji i valjaniji. Primjer takve suzdržanosti mogu potvrditi polaznici Ljetne psihologijske škole na Velom Lošinju 1993. U početku rada škole, koja je trajala samo desetak dana, većina prognanika je odbijala svaki razgovor s psiholozima, smatrajući to nepotrebnim i sasvim suvišnim, jer su ili "već sve rekli što su imali za reći" (mnogi su dali razne službene izjave) ili, "kakva korist od razgovora kad smo još uvijek ovdje". Uz mnogo strpljenja i prijateljskog nagovaranja mnogi su ipak pristali na razgovor, pa se nakon nekoliko dana opća klima u toj mjeri promijenila da su prognanici već i sami tražili razgovor s psihologom (Kolesarić, 1994.). Dakle, ovisno o tome kakve je i kolike psihičke posljedice ostavio rat na pojedinca ovisi i stupanj spremnosti na povratak.

Većina anketiranih (51,5%) izbjeglica pomirila se s privremenim položajem izbjeglice (na pitanje kako se osjećaju odgovaraju da sve to teško podnose, ali se nadaju da će opet normalno živjeti); 24,4% čine umjereni optimisti (smatraju da je najgore prošlo); 24,1% su psihički slomljeni ljudi bez vjere u budućnost. U istraživanju 1992. istraživači su konstantirali 17,8% psihički slomljenih ljudi. Povećanje postotka indikator je produbljivanja socijalnopsiholoških problema zbog odgode povratka i produženja izbjegličke neizvjesnosti. Bilo bi dobro i danas prikupiti slične podatke iako ne vjerujem da bi se postotak psihički slomljenih ljudi bitno smanjio. Jer, primjerice, u Podunavlju, pored teškog stanja u gospodarstvu, vlada i međunacionalna napetost što je glavna prepreka povratku života u vukovarski kraj (*Jutarnji list*, 9.XI.1998.). U Belju povratnici već mjesecima pokušavaju normalno živjeti bez novaca; iako redovito dolaze na posao, ne dobivaju redovito plaću (*Večernji list*, 21.X.1998.). I brojni primjeri suicida bivših boraca, logoraša, invalida Domovinskog rata pokazuju na vrlo loše psihičko, a i materijalno stanje tih ljudi.

Prema Mesićevom istraživanju, optimizam sa starošću opada, kao što se i povećava jaz psihičkog reagiranja između mladih i starih izbjeglica/raseljenika s obzirom na produživanje izbjegličke situacije. U prosjeku većina starijih ispitanika u izbjeglištvu se slama i gubi nadu u budućnost. Jedina želja je povratak u rodno mjesto, što je razumljivo jer su manje prostorno i socijalno mobilni, a duboko su vezani uz svoje gospodarstvo. Prisilno napuštanje svog doma najteže podnose ljudi bez završene osnovne škole. U toj skupini je relativno najviše poljoprivrednika i domaćica, uglavnom starijih ljudi sa sela. Ovi podaci se poklapaju s današnjim podacima o povratku. Prema procjeni Zajedničkog vijeća općina, na područje grada Vukovara do 9. XI. 1998. vratilo se između 1000 i 1500 Hrvata, uglavnom starijih ljudi koji namjeravaju preživljavati od mirovina, baveći se usput poljoprivredom. Povratak mladih obitelji i radno sposobnog stanovništva sprečava spora gospodarska obnova. Očito je, da su stariji povratnici. pored ostalog, prihvatili budućnost takvu kakva im se ponudila, bez neke velike perspektive, jer uz kašnjenje primanja velika je i stopa nezaposlenosti (viša od 83%). Mladi ljudi se nerado vraćaju jer oni, kao što je istraživanje Mesića pokazalo, nisu samo željno čekali povratak u prijašnji dom, već su željeli graditi i novi.

Zanimljiv je i logičan odgovor ljudi koji su prije izbeglištva bili nezaposleni. Odgovori su im optimističniji nego zaposlenima. Stoga je njima lakše, nego drugima, imali su prihvatljiv status izbjeglice koji im je osiguravao materijalnu egzistenciju, a danas visoka stopa nezaposlenosti njima ne donosi značajne promjene.

Rezultati istraživanja pokazuju da osjećaj potpune slomljenosti i nevjerice u budućnost imaju nešto češće katolici (26,4%) nego muslimani (23,5%). Od jednih i drugih se razlikuju ateisti. Svaki treći ateista (32%) vjerovao je da će uskoro normalno živjeti. Ovakvi podaci su indikativni, te sam autor istraživanja naglašava kako bi se ovo područje trebalo podrobnije ispitati. Prema Allportu, poznatom psihologu, svi religiozni sustavi zahtijevaju poštivanje općeljudskih normi ponašanja i vrijednosti, čime pomažu ljudima da u društvu budu integriraniji. Drugim rječima, religioznost bi trebala pomoći ljudima da se lakše snađu u spomenutoj izbjegličkoj situaciji. No apsolutna kršćanska etika nenasilja u slučaju rata nije održiva, a ponekad se primjenjuje i kao opravdanje nasilja. Vujević (1994.) utjecaj zahtjeva "Ne mrzi" i "Ljubi neprijatelja svoga" vidi, primjerice, u manjem broju masakra od strane hrvatskih vojnika i većoj

spremnosti na puštanje zarobljenih neprijatelja. Nažalost, ove vjerske zapovijedi blijede pred slikom gubitka najbližnjih, doma, osjećaja sigurnosti. Odrednice ponašanja koje prevladavaju u ratnim prilikama jesu biotički motivi i emocije, a ne naučene društvene, pa onda i vjerske norme. Dakle, religiozna osoba ne bi trebala istovremeno biti i optimista, jer upravo poljuljana vjerska načela produbljuju osjećaj nesigurne budućnosti.

Mesić i suradnici u svom su istraživanju ustvrdili probleme koje muče ljude u izbjegličkoj situaciji. Ti problemi, s obzirom na zastupljenost, prikazani su u TABlici 1.

TABLICA 1 Prikaz izbjegličkih problema s obzirom na stupanj važnosti za N=1247 dobivenih u

problemi	stupanj važnosti %		
	nikakav	mali	veliki
materijalna oskudica	13.1	34.3	52.6
osjećaj da sam drugima na teret	17.6	29.6	52.8
osjećaj beskorisnosti	24.9	32.9	42.2
uvjeti stanovanja	22.3	35.3	42.4
osjećaj izoliranosti	42.1	30.9	27.0
odnosi s novom sredinom	57.0	29.5	13.5
odnosi s drugim izbjeglicama	67.5	24.3	8.2
osjećaj besperspektivnosti	26.4	38.4	35.2

Iz TABlice 1 vidljivo je da su izbjeglice/raseljenici suočeni kako sa sociopsihičkom tako i sa materijalnom deprivacijom. Budući da su u izbjegličkoj situaciji ljudi suočeni s takvim problemima, te je probleme trebalo riješiti prije ukidanja njihovog izbjegličkog statusa. Takvi podaci upućuju na to da Vlada RH i Ministarstvo obnove sociopsihološkom podrškom (organiziranje savjetovališta, grupa podrške i slično) i materijalnom podrškom (obnavljanje gradova, osiguravanje posla i slično) može ubrzati povratak stanovništva. Ako se ovi uvjeti ne zadovolje, izbjeglice koje su se snašle u izbjegličkoj situaciji, u stvari nemaju konkretnoga razloga da se vrate.

Materijalnom oskudicom u izbjeglištvu, s obzirom na zanimanje, najviše su pogođeni poljoprivrednici i domaćice, a u nešto manjoj mjeri umirovljenici. Upravo se ovi ljudi prvi vraćaju. Poljoprivrednici i domaćice teže se snalaze u izbjegličkoj situaciji zbog svog seoskog porijekla i vezanosti za kuću, a umirovljenici s ionako malom mirovinom ne mijenjaju mnogo svoj materijalni status povratkom u rodni kraj. Utvrđena je i statistički značajna razlika između podskupina ispitanika s obzirom na njihova zanimanja - da li se materijalna oskudica doživljava kao veliki ili mali problem bez obzira na zanimanje. Dakle, ako su ljudi nezadovoljni materijalnom stranom života u vrijeme izbjeglištva, onda im tu materijalnu stranu treba osigurati neposredno nakon ukidanja statusa izbjeglica. Kao izbjeglice imali su osiguranu egzistenciju bez obzira da li se radi o humanitarnoj pomoći, podršci obitelji, prijatelja; ukidanje tog statusa, neusklađivanje zakona i diskriminiranje pri dobivanju povratničkih kredita, nedovoljna su podrška mogućim povratnicima.

Osim materijalne oskudice, iz TABLICE 1 vidljivo je da *osjećaj ovisnosti o drugima* uvelike prati i pogađa ispitanike. Ovaj će problem još dugo postojati, jer nakon što je cijeli život stvarao sigurnost sebi i svojoj obitelji, povratnik može i mora krenuti gotovo od samog početka samo uz tuđu pomoć, bez obzira radi li se o državnoj ili bilo čijoj drugoj pomoći, što je vrlo poražavajuće i ponižavajuće. Osjećaj da su drugima na teret, u daleko većoj mjeri pogađa stare ljude, kao i one niže obrazovne razine. Stariji ljudi su već stekli samostalnost, a sam izbjeglički položaj jest ovisnost o drugima. Obrazovaniji ljudi, uključujući razinu srednje škole, te studente i čak, su vjerojatno svjesniji da su bili žrtve i da imaju pravo na pomoć, a također duže vrijeme nisu bili ekonomski samostalni zbog samog školovanja, odnosno studija. Što se tiče zanimanja, osjećaj da su drugima na teret, najčešće pokazuju poljoprivrednici, domaćice i umirovljenici. Treba isto tako naglasiti da stupanj ovisnosti o humanitarnoj pomoći i vrsta smještaja utječu na percepciju tog osjećaja. Što je stupanj ovisnosti veći, to je jače izražen osjećaj da su drugima na teret, a podskupina u organiziranom smještaju nosi to kao veliki problem.

Prva dva najfrekventnija problema izbjeglica/raseljenika, nakon ukidanja njihovog statusa, mogao bi se riješiti razvojem gospodarstva, odnosno razvojem pojedinih gospodarskih kompleksa, kao što je, primjerice, Borovo, VUPIK. Time bi se smanjila stopa nezaposlenosti, a redovitim osobnim dohotkom osigurala bi se materijalna neovisnost, i osjećaj neovisnosti općenito.

Statistički je značajna tendencija da *uvjeti stanovanja*, nedostatak komfora, predstavljaju manji problem za obrazovanije ljude. Po učestalosti javljanja ovaj problem se nalazi tek na trećemu mjestu. Primjerice, u središtu Vukovara obnovljeno je do prosinca nekoliko velikih stambenih zgrada, sa 40-ak ili 50-ak stanova, koje za sada imaju samo po nekoliko stanara i teško je očekivati da će se u skoro vrijeme taj broj povećati. Drugim riječima, bitniji su drugi problemi, koji se očituju i danas. Ovakav se slijed događaja mogao očekivati upravo iz rezultata Mesićevog anketnog istraživanja. Dakle, da bi se ubrzao povratak Hrvata u, npr., vukovarski kraj potrebno je osigurati i druge, već spomenute, uvjete.

Nadalje, što su ljudi stariji odnosno što su više radili, to će *osjećaj beskorisnosti* biti jači. Ali što su ljudi obrazovaniji, ovaj problem ne doživljavaju tako velikim. To objašnjavamo time što oni imaju jasniju predodžbu prisilne izbjegličke situacije koja je izvan njihove kontrole, a ujedno lakše nalaze kompenzirajuće poslove. Zanimanja vezana uz tjelesne i cjelodneve poslove, primjerice poslove poljoprivrednika, povezana su s dubljim osjećajem beskorisnosti. Taj osjećaj predstavlja veći problem za ispitanike u organiziranom nego u privatnom smještaju.

Osjećaj bescijelivosti, s obzirom na dob, najučestalije iskazuju stariji ljudi, te oni niže stručne spreme (bez osnovne škole). Sljedeća socijalna varijabla – zanimanje, opet pokazuje kako je ovaj osjećaj najizraženiji kod poljoprivrednika i domaćica, a potom umirovljenika. Također je jače izražen kod onih ljudi koji isključivo ovise o humanitarnoj pomoći, kao i kod onih izbjeglica/raseljenika koji su živjeli u organiziranom smještaju.

Društveni kontakti najviše nedostaju ljudima s visokim obrazovanjem jer za njih *osjećaj izoliranosti i zatvorenosti* predstavlja velik problem. Jače izražen ovaj problem su imale i osobe iz gradskih naselja te iz raspršenih obitelji.

Odnosi s novom sredinom predstavljaju veći problem za mlade i srednjodobne ljude, obrazovanije i najobrazovanije. Oni koji su ranije malo komunicirali (krug socijalne komunikacije poljoprivrednika i domaćica bio je, prije rata, sveden na užu poznatu sredinu) u izbjegličkoj situaciji ionako malo komuniciraju, pa nemaju problema u odnosima s novom sredinom. Autori izdvajaju studente i čak i one koji imaju vrlo intenzivne socijalne kontakte i najčešće nikakve probleme u odnosima s novom sredinom. Budući da izbjeglice/raseljenici u privatnom smještaju imaju manje socijalnih kontakata bilo je i za očekivati da oni ne doživljavaju odnose s novom sredinom kao problem. Ispitanici iz okupljenih obitelji u 61,7% slučajeva izjavljuju da odnosi s novom sredinom nisu nikakav problem za njih, u usporedbi s 52,9% ispitanika iz raspršenih obitelji. Ovi rezultati su pod utjecajem socijalnog konformizma, što znači da su vjerojatno problemi vezani uz odnose s novom sredinom češći.

Utjecaj socijalnog konformizma se javlja i kod problema *odnosa s drugim izbjeglicama*. Naime, anketiranje je vođeno paralelno s dvoje ili više ljudi što dovodi do povećanja konformizma; velik dio izbjeglica ne žele stvarati dodatne probleme, pa podilaze konformizmu.

Ipak dobiveni rezultati pokazuju da najneobrazovaniji lakše podnose skućeni prostor i smanjene mogućnosti privatnosti, dok najobrazovaniji negativnije percipiraju odnose s drugim izbjeglicama. Analiza podataka koji se odnose na neformalne odnose ljudi u izbjeglištvu pokazuje da, s obzirom na zanimanje kao socijalnu varijablu, vrsta zanimanja određuje smjer tih odnosa. Primjerice, službenici čija vrsta posla nalaže barem odvojenost pisanih stolova, pokazuju najveći stupanj problema (11,9%) u odnosima s drugim izbjeglicama. Nasuprot njima, poljoprivrednici u čak 80% smatraju da odnosi s drugim ljudima uopće nisu problematični. Osobe sa stalnim izvorom prihoda u obitelji, u 76,3% ne vide nikakve probleme u odnosima s drugim izbjeglicama. Isti rezultati su dobiveni i kod ispitanika koji isključivo ovise o humanitarnoj pomoći (63,9%) i kod onih s povremenim prihodima (60,4%). 12,8% ispitanika bez prihoda smatra ove odnose velikim problemom, slijedi ih sa 7,7% međuskupina s povremenim prihodima i na kraju u 4,5% oni sa stalnim izvorom prihoda. Prema istraživanju, obitelji na okupu češće smatraju da se ne radi o problemu glede odnosa s drugim izbjeglicama za razliku od raspršenih obitelji (73,2% spram 62,8%).

Glavni prigovor ovom istraživanju odnosi se na prevelik utjecaj socijalnog konformizma, tako da dobiveni rezultati nisu odraz realne slike stavova ispitanika. Socijalni konformizam naročito je utjecao na onaj dio ankete koji je bio posvećen odnosu sredine primitka spram izbjeglica i raseljenika. Primjerice, samo je 38,6 % ispitanika potvrdilo da između izbjeglica i raseljenika postoje oni koji iskorištavaju svoj položaj, dok visoki procenat od 48,3% o tome ne zna ništa. Ovakav je rezultat teško prihvatiti s obzirom da je javnost u Hrvatskoj bila vrlo dobro upoznata s takvim i sličnim problemima.

Problematiku povratka izbjeglica i raseljenika autori ovog međunarodnog istraživanja obradili su i s obzirom na smjer povratka; autori su odvajali hrvatske izbjeglice i raseljenike od izbjeglica iz BiH. Na taj način dobivene je privremena slika mogućeg povratka u pojedine krajeve. Valja naglasiti da se nije radilo o realnoj slici, jer je u vrijeme provođenja ankete bilo relativno malo izgleda za povratak; pesimizam je djelovao na racionalnu i emocionalnu procjenu svakog postavljenog pitanja vezanog

uz povratak. Međutim, odgovori ispitanika na ovu problematiku nisu zanemarivi, oni pokazuju izdvojen trenutak njihovih želja za povratkom, strahova, sumnja. Iako realnu sliku povratka možemo odrediti, primjerice, današnjim niskim brojem povratnika, izdvojila bih samo neke distribucije odgovora dobivene ovim istraživanjem.

Na impersonalno formulirano pitanje o tome da li će se izbjeglice/raseljenici vratiti u mjesta iz kojih su otišli, ispitanici u 44,7% slučajeva odgovaraju kako misle da će se samo manji dio vratiti, dok ih samo 16,6% smatra da će se skoro svi vratiti, a 38,7% da će se većina vratiti. X^2 - test je pokazao statističku značajnost na razini 1% kada se ispitivao utjecaj dobi, školske spreme i nekih drugih varijabli na odgovore ispitanika. Prema rezultatima, očita je tendencija starijih ispitanika ka relativno optimističnijem pogledu na povratak. Povećani pesimizma prati povećanje razine obrazovanja, ali samo kod izbjeglica. Odgovori raseljenika nisu pokazali tu tendenciju. Kad je riječ o zanimanju, najviše optimista glede povratka ima među poljoprivrednicima: 22,7% ispitanika sa sela vjeruje da će se skoro svi vratiti nasuprot 8,5% ispitanika porijeklom iz grada. Ovakva opća procjena izgleda vrlo pesimistično, što se poklapa s današnjim malim brojem povratnika, vraća se malo ljudi, uglavnom umirovljenici i/ili poljo-privrednici, a vraćaju se mahom na selo. U vrijeme istraživanja mogućnosti povratka bile su male, danas je ipak obnova (istočne Slavonije primjerice) napredovala, čime su se povećali izgledi za povratak. Tako jedan hrvatski branitelj (*Večernji list*, 14. prosinac 1998.) ističe da su se u Vukovar prvi vratili branitelji koji su ga posljedni napustili.

Pitanja koja su imala personalni karakter tražila su izražavanje stava o mjestu stanovanja nakon rata odnosno izražavanje želje, bila su pod jakim utjecajem ratne situacije u Hrvatskoj i BiH. Tada se još uvijek nije znalo tko će nakon rata imati stvarnu vlast u krajevima koji su tada bili pod kontrolom "pobunjenih Srba". Prikupljeni odgovori na pitanja o povratku odraz su, dakle, trenutka u kojem je anketa provedena. U tom periodu neizvjesnosti došlo je i do promjena u stavovima prema povratku. Danas, zasigurno, ti ljudi imaju jasniju sliku o povratku. Sada kada se zna tko gdje ima stvarnu vlast, kada su mnogi uspjeli normalizirati svoj život tamo gdje su se zatekli, mogu, odmjeravajući svoje realne mogućnosti i potrebe, odgovoriti što žele. Ukratko, problem povratka se ne bi trebao tajiti, a niti osuđivati ljude koji se ne žele vratiti. Uzimajući u obzir sve podnijete psihičke i materijalne žrtve, izbjeglice i raseljenici trebali bi otvoreno reći jesu li uopće zainteresirani za povratak u pojedina područja (kao što je, primjerice, istočna Slavonija). Na taj način bi se državi olakšalo odnosno drugačije postavilo organiziranje provođenja programa povratka.

Postoji još jedan bitan problem koji treba istaknuti, a kojeg je obuhvatilo i ovo istraživanje. Naime, ratna situacija u Hrvatskoj utjecala je na etničku distanciju Hrvata spram pojedinih manjina odnosno naroda. Za ispitivanje etničke distancije - Hrvata, Muslimana-Bošnjaka i drugih ne-Srba spram Srba u Hrvatskoj i BiH, Mesić i suradnici koristili su skalu Bogardusova tipa koja je konstruirana za potrebe istraživanja 1992.; tako je bilo moguće usporediti rezultate i pratiti promjene u kratkom periodu između ta dva istraživanja. Usporedba indicira porast etničke distancije u odnosu na druge narode i manjine.

Izračunate su aritmetičke sredine odgovora, izražene u postocima, za sve ispitanike, a zatim za svaku kategoriju posebno. Postoji 5 stupnjeva etničke distancije; što je stupanj veći, to se stav pojedinca približava granici etničke tolerancije. Primjerice, prvi

stupanj donosi 0 bodova, a odnosi se na stav koji izražava, praktički, nepostojanje distancije. Ako ispitanik izražava stav agresivne tolerancije, njegov će odgovor imati vrijednost 4. Na taj način rezultati pokazuju da su odgovori vezani uz najmanje (bliskost) i najveće (odbojnost) vrijednosti otpali u odnosu na prosjek. Analizom aritmetičkih sredina uočava se temeljna sličnost u smjeru etničke distancije kako kod svih ispitanika tako i kod pojedinih kategorija ispitanika. Najveći etnički jaz uočava se spram Srba i Crnogoraca, ali je interpoliran između odbijanja bilo kakvih veza s njima (vrijednost 3) i susjedstva (vrijednost 2). Ovakav rezultat posljedica je velikosrpske genocidne politike etničkog čišćenja. Međutim, ovaj rezultat kao i ostali stupnjevi etničke distancije prema drugim narodima i manjinama nisu dobiveni na temelju testiranja statističke značajnosti odnosno ne zna se da li je razlika između dvije aritmetičke sredine slučajna ili nije slučajna. No, ovi podaci služe kao orijentir za predviđanje kakav bi suživot Hrvata i Srba mogao biti. Koliko su Hrvati spremni na ponovni suživot sa Srbima svjedoče brojni prosvjedi, npr. krajem lipnja 1998., prosvjedovali su u Osijeku pripadnici HSP-a zbog mogućeg povratka Srba, također je indikativna činjenica da se Hrvati sporo i nerado vraćaju u Podunavlje, a Srbi tiho sele u Srbiju. Pri tome pojačavaju se pritisci EU koja traži brži povratak Srba. Tako, na konferenciji o obnovi i razvitku, održanoj početkom prosinca 1998., koja je okupila oko 300 sudionika i predstavnika iz 50 država, upućene su Hrvatskoj oštre kritike od strane predstavnika EU-a i EK-a, od kojih se neke odnose na spor povratak izbjeglih Srba. Sve su to problemi koje je nagovijestilo i Mesićevo istraživanje. Naime, željelo se ispitati koliko su izbjeglice /raseljenici spremni prihvatiti jednakost svih građana pred zakonom, nakon što su oni sami iskusili gaženje po ljudskim i nacionalnim pravima. Rezultati su pokazali da veći udio ispitanika, osobito hrvatski raseljenici, odbacuje jednakost svih građana pred zakonom ili o tome ne zauzimaju stav. No, ovakve rezultate nema smisla komentirati jer oni nisu uspoređivani s rezultatima koje bi dala kontrolna skupina. Kontrolna skupina bi se razlikovala od eksperimentalne po tome što u nju ne bi spadali izbjeglice i raseljenici. Na taj način dobili bismo podatke i o tome da li se neizbjeglički uzorak populacije statistički značajno razlikuje u svom stavu o jednakosti svih građana pred zakonom, od uzorka obuhvaćenim ovim istraživanjem.

Razna socijalna i psihološka istraživanja pokazuju da su međunacionalni odnosi u miješanim mjestima prije rata bili uglavnom dobri, i da ljudi nisu uopće očekivali da će se njihovi susjedi, prijatelji, rođaci, u novoj ratnoj situaciji, pretvoriti u neprijatelje, mučitelje.

TABLICA 2 Prikaz izbjegličkih odgovora na pitanje o izgledima ponovnog suživota sa Srbima u Hrvatskoj (N=583) dobivenih u međunarodnom istraživanju Mesića i suradnika

odgovori	raseljenici %	izbjeglice%
1) bit će teško živjeti zajedno, ali će se vremenom problemi demokratski riješiti	20.3	18.3
2) samo tamo gdje nije bilo nasilja i krvoprolića može se živjeti zajedno	29.6	57.5
3) ne može živjeti zajedno i morat će se naći način kako da žive odvojeno	37.4	24.2
4) ne znam	12.7	00.0

Iz TABLICE 2 vidi se da su odgovori ispitanika općenito pesimistični glede suživota Hrvata i Srba. Takvo stanje vlada i danas što vidimo iz brojnih prosvjeda, provokacija i sukoba između Hrvata i Srba u raznim gradovima. Primjerice, u Kninu nakon povratka većeg broja Srba nastala je napetost među izbjeglim-useljenim Hrvatima jer je došlo do raznih obračuna i provokacija (*Jutarnji list*, 25.XI.1998.).

Proučavanje utjecaja raznih nezavisnih varijabli pokazalo je da su: gradske izbjeglice i raseljenici optimističniji od seoskih u odnosu na budući suživot; one obitelji koje imaju barem jednog člana koji je iskusio najgora poniženja u nekom od logora znatno teže zamišljaju ponovni suživot, vjernici su skeptičniji od ateista, kao i ispitanici koji su po nacionalnosti Hrvati.

Važno je još napomenuti da su autori analizirali i pitanje statusa srpske zajednice u Republici Hrvatskoj. Faktorskom analizom, uz metodu glavnih komponenti, ekstrahirana su tri faktora koja objašnjavaju 56% varijance. Prvi faktor objašnjava 38,3% varijance, a odnosi se na priznavanje temeljnih individualnih prava Srba u Hrvatskoj. S obzirom na visinu korelacije, počevši od najveće, ta prava su: pravo na vjeru, jezik i pismo, kulturna autonomija, predstavništvo u Saboru. Ta su prava ostvariva, a uvjetovali su ih sami ispitanici, samo onda ako Srbi pokažu lojalnost prema Republici Hrvatskoj. Zatim, imaju ista prava kao i druge manjine, potpuno se izjednačavaju pred zakonom s Hrvatima, ne trebaju biti protjerivani, daje im se pravo lokalne samouprave, te proporcionalan broj odgovornih dužnosti. Multipla regresijska analiza pokazuje da ovakve stavove izraženije pokazuju ispitanici iz gradskih naselja. Autori smatraju da ovaj faktor upućuju na multikulturalističku orijentaciju u statusu neke manjinske ili etničke zajednice. Ovakav rezultat pokazuje sliku relativno visoke tolerancije i to u vrijeme kada sve rane izbjeglica/raseljenika nisu zacijelile. Slične podatke prikupili su i intervjueri za vrijeme ispitivanja kvalitete življenja prognanika. Tako je, primjerice, iznenadila činjenica da većina anketiranih osoba ne pokazuje nikakvu mržnju niti želju za osvetom prema onima koji su ih protjerali s njihovih ognjišta. Ispitanici (N=56), mahom neškolorani ljudi, uspjeli su sami ili uz uzajamnu pomoć objektivno sagledati i evaluirati grozote kroz koje su prošli, ne izjednačujući pri tome sve Srbe ili sve susjede srpske nacionalnosti s onima koji su činili zločine i tjerali civilno pučanstvo u zbjeg. Postojanje diferencijalnih stavova i sudova o agresoru i srpskim susjedima omogućilo je prognanicima da ne žive život ispunjen mržnjom i željom za osvetom, već da na neki način liječe rane i ne gube svu nadu u povratak svojim kućama (Kolesarić, 1994.).

Drugi faktor objašnjava 9,4% varijance, a odnosi se na orijentaciju negiranja posebnih etničkih prava srpske zajednice u Hrvatskoj. U prvom redu odbacuje se njihova moguća politička autonomija, lokalna samouprava, položaj kakav za njih traži Europa, dvostruko državljanstvo, pravo na proporcionalni udio rukovodećih mjesta i drugo. Regresijska analiza pokazuje da takve odgovore češće daju manje obrazovani, te ljudi sa sela.

Treći faktor (8,3%) odnosi se na orijentaciju protjerivanja, zamjene ili separiranja Srba u Hrvatskoj. Kao i kod prethodnog faktora, ovakvi odgovori prevladavaju kod manje obrazovanih i ljudi sa sela.

Važno je naglasiti da su se ova istraživanja odvijala za vrijeme neizvjesnosti u pogledu sređivanja prilika u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i povratka kući. Rezultati

su, dakle, pod sociopsihološkim i psihološkim utjecajima date situacije. Na sociopsihološkom planu javljali su se konflikti (zbog povećane agresivnosti) s užom (članovi obitelji, rođaci) i širom (mještani, službene osobe) socijalnom okolinom. Na psihološkom planu takav status dovodi do degradacije i povećanog intenziteta emocionalnog reagiranja; određene dezintegracije i smanjenja efikasnosti u kognitivnom funkcioniranju; promjene u odnosu prema realitetu; pojave depresivnih i anksioznih stanja; promjene u samopouzdanju i samopoštovanju; osjećaja gubitka kontrole nad vlastitim životom itd., pa sve do psihopatoloških pojava. Općenito se smanjuje prosocijalno ponašanje, a dominantnima postaju različite predrasude, nerealne atribucije uzroka socijalne dinamike.

Na svu sreću, prikupljeni podaci, bez obzira na neizvjesnost tadašnje izbjegličke ili raseljeničke situacije, kristaliziraju razloge zbog kojih se neki ljudi vraćaju, a neki ne; i olakšavaju socijalnu, psihološku, zdravstvenu i duhovnu pripremu za njihov povratak, a ujedno osiguravaju njihovo bolje sustavno materijalno i psihološko zbrinjavanje.

Zaključak

Ostvarenje sigurnosnih uvjeta života u mjestima povratka nužan je, dakle, preduvjet da bi do povratka uopće došlo. Iskustva Visokog komesarijata za izbjeglice UN (npr., Kambodža, Etiopija) pokazuju, naime, da je briga za povratak dugotrajan proces koji uključuje i sve pokušaje prevencije situacija koje bi ponovno mogle provocirati sukobe, naročito u nacionalno miješanim sredinama.

Povratnici se prije samog povratka trebaju pripremiti na teškoće koje ih očekuju u prilagodbi na nov način života, na teškoće koje će se pojaviti u socijalnim odnosima i unutar izmijenjenih socijalnih struktura u mjestima povratka, te na brojne psihološke probleme koji mogu negativno djelovati na uspostavljanje normalnog života. Aktivnu pripremu povratnika osiguravaju mnogi psiholozi, psihijatri i druge stručne osobe. Također postoji potrebna literatura koja može olakšati nošenje s takvim poteškoćama i problemima.

Prema planu povratka treba gotovo u potpunosti osigurati materijalne uvjete (primjerice poboljšati stanje gospodarstva), socijalne uvjete (zapošljavanje, mirovine), psihosocijalne uvjete (aktiviranje skupina za samopomoć, pružanje multidisciplinarnu psihosocijalne podrške, liječenje žrtava rata itd.). Ove uvjete, kao i proučavanje dinamike povratka, može najbolje pratiti i osigurati Vlada Hrvatske, koja je već ostvarila neke poticajne mjere povratka.

I na kraju, važno je istaknuti da iako Visoki komesarijat za izbjeglice UN, kao i Hrvatska Vlada, proklamiraju "dobrovoljni povratak" kao najbolje moguće rješenje problema prognanika i izbjeglica, ne postoje dublje analize čimbenika koji utječu na motivaciju za dobrovoljni povratak, kao ni analize razloga zbog kojih se neki prognanici/izbjeglice dobrovoljno vraćaju, a drugi ne, s kojim se problemima sučeljavaju, itd.

Literatura

- *** (1995.) *Vodič za ostvarivanje prava stradalnika iz Domovinskog rata*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ured za žrtve rata.
- Kolesarić, Vladimir (1994.) *Kvaliteta življenja prognanika: izvještaj s IV. ljetne psihologijske škole, Veli Lošinj*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta (etc.).
- Krizmanić, Mirjana (1995.) *Povratak prognanika: psihološka, socijalna, zdravstvena i duhovna priprema*. Zagreb: Dobrobit – dobrotvorno udruženje.
- Krizmanić, Mirjana (1992.) *Psihološka obrana boraca u posebnim uvjetima*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
- Mesić, Milan (1996.) *Ljudi na čekanju – pogledi na povratak : hrvatske i bosansko – hercegovačke izbjeglice i raseljenici*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Mesić, Milan (1992.) *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske.
- Petz, Boris (1992.) *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- Vujević, Miroslav (1994.) "Utjecaj vjerskih normi na ponašanje u hrvatskom domovinskom ratu", *Politička misao*, 31, 4, str. 147.-153.

PROBLEMS CONNECTED WITH RETURN OF REFUGEES AND DISPLACED PERSONS

Ines Varšek

Summary

War does not only bring suffering and destruction, but also a great deal of problems as a consequence of it. Mass migrations of refugees and displaced persons emerged from the Croatian and Bosnian & Hercegovinian areas that have been struck by war. According to the facts given by these people, Mr. Mesić and his collaborators tried to develop a sophisticated typology of refugees and displaced persons. Socio-psychological elements of such typology enable us to distinguish people by their war experience and views of return. The research of Mr. Mesić and his collaborators, together with other studies, have shown that the return of these people depend on their age, education, occupation, place of living etc. These findings correspond (when compared) with the real picture of returns because some people – the younger ones, more educated, or those who live in the city - are likely to return in smaller quantity. Such people require not only material support, but also sociopsychological help.

Key words: War, Refugees, Displaced persons, Return, Material and sociopsychological aid.